

היחס לעבריינות נוער בישראל כחלק מתהליכי הגיבוש של מרכז ושוליים חברתיים במדינה

ד יסציפלינית העבודה הסוציאלית מקפלת בתוכה ידע בנושאי מדיניות ופרקטיקות בתחומים רחבים הקשורים להתייחסות לאוכלוסיות מגוונות. כזאת, היא אינה ניטרלית אלא משקפת נרטיבים חברתיים ואידאולוגיות למיניהן. למאפיין זה שלה משמעות עמוקה, שכן יש לדיסציפלינה זו השפעה על עיצוב המדיניות הלאומית. לעובדים הסוציאליים היה תפקיד מכריע בישראל בפיתוח וביישום תוכניות לטיפול בעבריינים, לשיקומם ולמניעת עבריינות. במאמר זה אסקור פן אחד של העבודה הסוציאלית – עבריינות נוער, ובעיקר התהליכים שבאמצעותם עוצבה המדיניות כלפי עבריינות נוער. סקירה זו תסייע לי להשיג את מטרתי – לשפוך אור על תהליכים חברתיים-תרבותיים רחבים יותר שהתרחשו במרוצת השנים בישראל.

ככלל, היחס לעבריינות נוער הוא סמן של מוסכמות חברתיות; הוא מסרטט גבולות חברתיים וקשור בטבורו להגדרות רחבות של שייכות חברתית ושל אזרחות. התנהגות עבריינית בכלל ועבריינות נוער בפרט מוצגות כמראה הפוכה להתנהגות רצויה ונורמטיבית, המזכה בשייכות למרכז חברתי. הגדרתו של מרכז זה היא עילה לבידול ולהרחקה מחוץ לגבולות ולמוסכמות חברתיים. בהקשר זה חשוב להבהיר כי בסוף המאה ה-19 – תחילת המאה ה-20 הוגדר תחום עבריינות הנוער כתחום נפרד מעבריינות בוגרים, ופותחו שיטות ייעודיות לטיפול בנוער עברייני. ואכן, בתי המשפט לנוער ושירות המבחן לנוער גילמו את השילוב של גישה מענישה לעבריינות עם גישה שיקומית.

בתקופה שבין 1922, אז נחקקה "פקודת הפושעים הקטנים" (על ידי רשויות המנדט הבריטי), לבין שנות ה-70 של המאה ה-20 נוצקו יסודות המדיניות הישראלית כלפי עבריינות נוער. התהליך התאפיין בדיונים ערים בהשתתפות אנשי מקצוע, בעיקר עובדים סוציאליים, רופאים ואנשי חינוך וגם פוליטיקאים. דיונים אלו, שלמעשה קבעו את המדדים לשייכות חברתית, שיקפו תפיסות רווחות כלפי בניין האומה וכלפי הערכים שעמדו בבסיס גיבוש החברה הישראלית והמדיניות החברתית-כלכלית שתנהג בה.

בשנים 1922–1944 נחקקו בפלשתינה-ארץ ישראל פקודות בעניין עבריינות נוער והוקמו מערכות פיקוח. עבריינות הנוער הוגדרה בעיה חמורה שיש לטפל בה במקצועיות. על פי דבריה של הנרייטה סאלד, עבריינות הנוער היא "מכה מתפשטת" ו"נגע ממאיר המזהם את ארצנו" (סאלד, 1934). העובדים הסוציאליים – בהיותם אנשי המקצוע בעלי הידע והיכולת לאתר נסיבות משפחתיות וחברתיות המובילות בני נוער למעורבות בעבריינות – נחשבו אפוא מי שאמורים לסייע בגיבוש התגובה החברתית והטיפול הנאות שיביאו לשינוי אצל הפרט ומשם להפיכתו לאזרח מועיל בחברה. ואכן, דיסציפלינת העבודה הסוציאלית התגייסה למען המשימה הלאומית של הפיכת הפרט לחבר מועיל בחברה, אדם שיהיה מסוגל לסייע לעצמו ולא יהיה תלוי באחרים.

עבריינות הנוער, במיוחד של נוער מזרחי, נתפסה כפוגמת במשימה הלאומית של בניית המדינה החדשה. הנער העבריין נחשב לסותר את הדימוי האידאלי של היהודי הבריא והחזק (נורדאו, 1955, כרך א, 117), משאת נפשם של האבות המייסדים. לעבריינים, ובעיקר למזרחים שבהם, התייחסו כאל מעכבי פיתוחה של חברה הדוגלת בערכי תרבות אירופיים המושתתים על מוסריות ויושר (שפירא, 1944).

כאמור, עבודה סוציאלית אינה ניטרלית מבחינה ערכית. ואכן, השיח של העובדים הסוציאליים פירש את מעורבותם של נערים ממוצא אשכנזי בעבריינות אחרת ממעורבותם של נערים ממוצא מזרחי ושיקף בכך את יחסי הכוח החברתיים-פוליטיים בין אשכנזים למזרחים בתקופת "היישוב" (ליסק, 1994). בני הנוער העבריינים האשכנזים נתפסו כנערים "נורמלים", וסטייתם הובנה כפתולוגיה אישית, ניתנת לטיפול. לעומת זאת מעורבותם בעבריינות של בני הנוער המזרחים הובנתה, נוסף על הייחוס של פתולוגיה אישית, גם כמבטאת חסך חברתי, תרבותי ובריאותי (ראו לדוגמה פרנקשטיין, 1944, 7). בעיני מומחים, עבריינותם הייתה ביטוי לנחשלות של הוריהם, לחוסר האחריות החברתית שלהם ולא-מחויבות שלהם לעבודה (דושקין, 1935). העבריינים בני עדות המזרח תוארו

כחסרי מחויבות תרבותית-היסטורית לחברה הישראלית – "נערים בשכבות אלה, שאין אחיזתם בארץ איתנה ואין מטענם ההיסטורי-תרבותי בר משקל, הרוחשים תחלואי-גוף והרגלים זרים [...] וגם מהווים מעמסה על הטיפול הסוציאלי ומפרישים אחוז ניכר של עבריינות נוער" (שטיין, 1944. ראו גם רזי, 2009). כדי להציל את אופיו המוסרי של היישוב ואת כלכלתו, בריאותו ותרבותו התגייסו אנשי מקצוע להציע תיקון "ברוח הצינונות החלוצית" באמצעות חשיפתם של בני הנוער המזרחים לעבודה בטבע ולהכשרה במושבים ובקיבוצים (פריאר, 1944).

בסוף שנות ה-50 צמח במדינה חשש חברתי מעבריינות ומסטייה של "בני טובים" עד כדי כך שהנושא נדון גם בכנסת – בוועדות ובמליאה. רוב "בני הטובים" הללו היו אשכנזים, בני משפחות שחיו בישראל עוד לפני קום המדינה. העבריינות שלהם התבטאה בגנבות, בהתנהגות פרועה, בהשתתפות במסיבות שהתאפיינו בצריכת אלכוהול רבה, בהאזנה למוזיקה רעשנית במועדים ובמקומות אסורים, בחיפוש אחר ריגושים מידיים לא-מקובלים או אפילו לא-חוקיים, בלבוש בסגנון חושפני או חריג שיובא מחו"ל ובהתנהגות מינית מתירנית (סהדרי, 1965). התנהגות זו עמדה בניגוד להתנהגות הצפויה מנוער. גם שר הסעד יוסף בורג חיווה את דעתו עליה ואמר כי היא "איננה יותר מחלה, אלא מגיפה" (בורג, 1962, 13). אנשי מקצוע חששו כי התנהגות זו מסכנת את האומה משום שלנוער יועדו תפקידים ביטחוניים, כלכליים וחברתיים חשובים (Millo, 1958).

ברם למרות הדאגה שאחזה בפוליטיקאים רבים היו גם אחרים, והללו ראו בהתנהגות זו של בני הנוער שלב התפתחותי בר-חלוף, המשקף תהליכים בבניית חברה שעסוקה בחיפוש זהותה הייחודית (Shoham & Hohav, 1966, 55). כדי להתמודד עם עבריינות בני הטובים פותחו תוכניות שתכליתן לחזק את הקשר של הצעירים האלה לערכי המדינה ולעודד אותם למלא תפקיד חשוב בבניית הארץ (יישוב הנגב וכיבוש השממה בנגב ובגליל) ולהגשים את ייעודם להיות "הבסיס הבריאה של החברה בעתיד" (בן-ציון דינור, מצוטט אצל צמרת, 1999, 51). פוליטיקאים, מחנכים ועובדים סוציאליים שראו במשפחה את הבסיס לחברה בריאה קראו להורים למלא את תפקידם בחינוך הילדים. האימהות במיוחד נקראו לדאוג לילדיהן ולהשקיע בהם זמן רב ככל האפשר כדי שיגדלו להיות אזרחים שומרי חוק.

ואולם, בעוד העבריינים "בני הטובים" לא איבדו את מעמדם כאזרחים ראויים, היחס לבני נוער עבריינים מזרחים עיצב אותם בעיני בעלי השיח כלא-ראויים להיכלל בחברה

החדשה ההולכת ונבנית. יחס זה אליהם בא לידי ביטוי, למשל, במסקנות של ועדת החקירה שהקים בשנת 1956 משרד המשפטים ל"בעיית הנוער המזרחי". הוועדה קבעה שבני הנוער מעדות המזרח לא פיתחו בארצות מוצאם "תכונות חברתיות" ולכן הם אינם מסוגלים לציית לחוקים במדינה החדשה, להזדהות עם הערכים הישראליים או להבין את המערכת המודרנית הערכית של המדינה שקלטה אותם (משרד המשפטים, 1956, 21). ראש הממשלה דוד בן-גוריון גרס כי האי-יכולת של הנערים בני עדות המזרח להתנהג לפי אמות המידה המודרניות תגרום לכך שהמדינה לא תהיה אטרקטיבית לעולים חדשים "מרוסיה, ומארצות דמוקרטיות אחרות" שירצו לבוא אליה (בן-גוריון, 1962, 9). כדי להתמודד עם ה"בעיה" וכדי להפוך את בני עדות המזרח לאזרחים ראויים הוצעו פעולות שיקום ושינוי. אנשי חינוך, עובדים סוציאליים ואנשי מקצוע אחרים גויסו לסייע לבני הנוער המזרחים להתנכר לנורמות המסורתיות שלהם ולאמץ ערכים וסטנדרטים מודרניים של חברה מערבית (Reifen, 1955, 136) ברוח התנועה הציונית (רוזנפלד, 1981, 6).

בהקשר זה יש לומר כי לפני קום המדינה היה להתנהגותם העבריינית של נערים מקום מרכזי בשיח החברתי-מקצועי והיא נתפסה כמאיימת על החברה היהודית, אבל העבריינות של נערות הייתה שולית בשיח הזה. שוליות זו אפיינה את היחס לנשים ולנערות בשיח הקרימינולוגי בכלל אך גם בשיח של דיסציפלינת העבודה הסוציאלית ברחבי העולם. תשומת הלב שפן הופנתה לעבריינות של נערות התמקדה בעיקר במיניותן ובגופן. ההסברים שניתנו למעורבות של נערות בעבריינות הדגישו דחפים מיניים-ביולוגיים בלתי מרוסנים כביכול של נערות, אף שרוב העבירות שלהן לא היו עבירות מין (שיפמנוביץ וליבוביץ, 1944, 35). גם כאן, בשיח השולי הזה, ניכר הבדל בין היחס לנערות עברייניות אשכנזיות לבין היחס לנערות עברייניות מזרחיות. וכך, ההסבר לעבריינות של נערות אשכנזיות היה שהן נוטות לעבריינות בגלל תכונות אישיות. לעומתן, הנערות העברייניות המזרחיות תוארו כסוטות עקב הפרימיטיביות של משפחתן, שלא עודדה מוטיבציה לעבודה יצרנית.

גם לאחר קום המדינה התמקד הדיון בעבריינות נוער של נערים. אשר לעבריינות של נערות – הדיון התרכז בעיקר בהתנהגותן המינית הלא-מוסרית. בנות מזרחיות הואשמו בהבאת הזנות לישראל (מילוא, 1958). יוסף בורג, שר הסעד, אף גרס שהתנהגותן המינית מהווה איום ביטחוני מכיוון שהן יוצרות קשרים עם צעירים ערבים, ונוהגן זה נוגד את הערכים החלוציים ואת האידאולוגיה של המדינה (בורג, 1969).

הדיון בעבריינות של בני נוער ערבים התקיים בשולי השיח הציבורי. אנשי המקצוע הספורים שהתייחסו לעניין סברו שההתנהגות העבריינית הזאת נובעת מן המסורת, התרבות והמנהגים של החברה הערבית (ברכיהו, 1956, 11; Reifen, 1973, 56). התגובה לעבריינות של בני נוער ערבים התרחשה במערכות הענישה ולא במערכות הרווחה והחינוך. לפיכך מעט מאוד נערים ערבים עבריינים הועברו לפיקוח של קציני מבחן, ועל רובם הושתו קנסות שהטילו עול כלכלי כבד על משפחותיהם, שגם כך התמודדו עם קשיים כלכליים (רייפן, 1968). יתר על כן, מחמת מחסור בעובדים סוציאליים ערבים מונו בחברה הערבית לתפקיד של קצין מבחן אנשים מתחום החינוך. בחברה היהודית, לעומת זאת, מונו לתפקיד עובדים סוציאליים.

עיצוב השיח בסוגיה של עבריינות נוער היה, אם כן, חלק מתהליכים רחבים יותר של הקמת מדינת הלאום הישראלית. עבריינות נוער, הסיבות להתנהגות זו והדרכים המוצעות למניעתה היו אחד הנושאים בשיח על גבולות הקולקטיב של החברה הישראלית. גבולות אלו סרטטו את הגבולות הסימבוליים של התנהגות מוסרית מקובלת וקבעו את המדדים לשייכות חברתית של בנות ובני קבוצות חברתיות שונות בחברה הישראלית. תהליכים אלה החלו אומנם עוד קודם לקום המדינה, אבל הם נמשכו גם אחר כך. היחס לנוער עברייני שיקף היבטים אידאולוגיים של מדינת רווחה: אמונה חזקה בסולידריות חברתית ובאחריות המדינה לגורלו של היחיד והסתמכות על אנשי מקצוע. גם בעניין הזה פוליטיקאים ואנשי מקצוע הם שקבעו את גבולות השיח, את הנורמות המוסריות, את המדיניות ואת היחס החברתי לקבוצות שונות במדינה (Ajzenstadt, 2002).

מקורות

- בורג, יוסף (1962). מבוא. בתוך מאיר חובב (עורך). **מניעת עבריינות בישראל: הסימפוזיון השלישי בנושא מניעת פשע**. משרד העבודה והרווחה, 11–13.
- בורג, יוסף (1969). דברי הכנסת, עמ' 2708.
- בן-גוריון, דוד (1962). הרצאת ראש הממשלה בכנס ה-21 של ארגון המורים. **הד החינוך** 36, 4–11.
- ברכיהו, מרדכי (1956). עבריינות נוער בישראל. **הרפואה** 51, 11–13.
- דושקין, אלכסנדר מרדכי (1935). יסודות העבודה הסוציאלית בארץ ישראל לפי השקפת הנרייטה סאלד. **ידעות על העבודה הסוציאלית בארץ ישראל** 1, 111–114.

ליסק, משה (1994). עלייה, קליטה ובניין חברה בארץ ישראל בשנות העשרים (1918–1930). בתוך משה ליסק, אניטה שפירא, וגבריאל כהן (עורכים). **תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה – חלק שני: תקופת המנדט הבריטי**. ירושלים: מוסד ביאליק, 173–302.

מילוא, יוסף (1958, 23 בנובמבר). פגישה של ועדת השירותים הציבוריים. דברי הכנסת. פרוטוקול 7/4.

משרד המשפטים (1956). ועדת חקירה ל"בעיית הנוער המזרחי". נורדאו, מאכס [מקס] (1955 [תשט"ו-תשכ"ב]). **כתבים ציוניים: בארבעה ספרים**. תרגום: 'י יבין וח' גולדברג. בעריכת בן-ציון נתניהו. ירושלים: הספריה הציונית.

סאלד, הנרייטה (1934, 19 בנובמבר). ילדים עזובים [מכתב לעיתון **הארץ**] (ji/7802). הארכיון הציוני המרכזי.

סהרדי, טובה (1965, 7 בדצמבר). דברי ימי הכנסת, עמ' 94.

פריאר, רחה (1944, 15 באוקטובר). תזכיר על בעיית ילדים עזובים בארץ ישראל ודרכי פתרונה (J/7579). הארכיון הציוני המרכזי.

פרנקשטיין, קרל (1944). בעיית העבריינות בקרב הנוער העברי בירושלים. **למען הילד והנוער** יט, 4–21.

צמרת, צבי (1999). בן-ציון דינור: בין מדינה והתנדבות בחינוך. בתוך מרדכי בר-און (עורך). **אתגר הריבונות: יצירה והגות בעשור הראשון למדינה**. ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 45–61.

רוזנפלד, יונה מ' (1981). לדרכו של אדם ציוני בעבודה הסוציאלית של מדינת ישראל: ד"ר דוד רייפן (1911–1981). **חברה ורווחה יד** (1), 5–9.

רזי, תמי (2009). **ילדי ההפקר: החצר האחורית של תל-אביב המנדטורית**. תל אביב: עם עובד.

רייפן, דוד (1968). **ייעוד ומטרה בבית המשפט לנוער**. תל אביב: תרבות וחינוך.

שטיין, א"ש (1944). עזובה. **הפועל הצעיר** 2, 37.

שיפמנוביץ, מ', וח' ליבוביץ (1944). העזובה והעבריינות בקרב הנערות בארץ-ישראל. **למען הילד והנוער** יט, 34–39.

שפירא, א' (1944, נובמבר). המקורות של "היהודי החדש". הרצאה שנתית ע"ש חיים ויצמן במדעי הרוח. רחובות: מכון ויצמן למדע.

- Ajzenstadt, Mimi (2002). Crime, social control and the process of social classification: Juvenile delinquency/justice discourse in Israel, 1948–1970. *Social Problems* 49(4), 585–604.
- Millo, Efraim (1958, August 22–September 3). Juvenile delinquency in Israel. in *The treatment of offenders in the state of Israel*. A report prepared on the occasion of the first United Nation Congress on the prevention of crime and the treatment of offenders, Geneva, 9–29.
- Reifen, David (1955). Juvenile delinquency and culture conflict in Israel. *The Howard Journal* IX(2),130–136.
- Reifen, David (1973). *The juvenile court in a changing society: Young offenders in Israel*. London: Weidefeld and Nicolson.
- Shoham, Shlomo, & Meir Hovav (1966). Social factors, aspects of treatment, and patterns of criminal career among the *B'nei Tovim*: A study of upper and middle-class juvenile delinquency in Israel. *Human Relations* 24(4), 331–347.

פרופ' מימי איזנשטדט, נשיאת האוניברסיטה הפתוחה.
דוא"ל: mimij@openu.ac.il